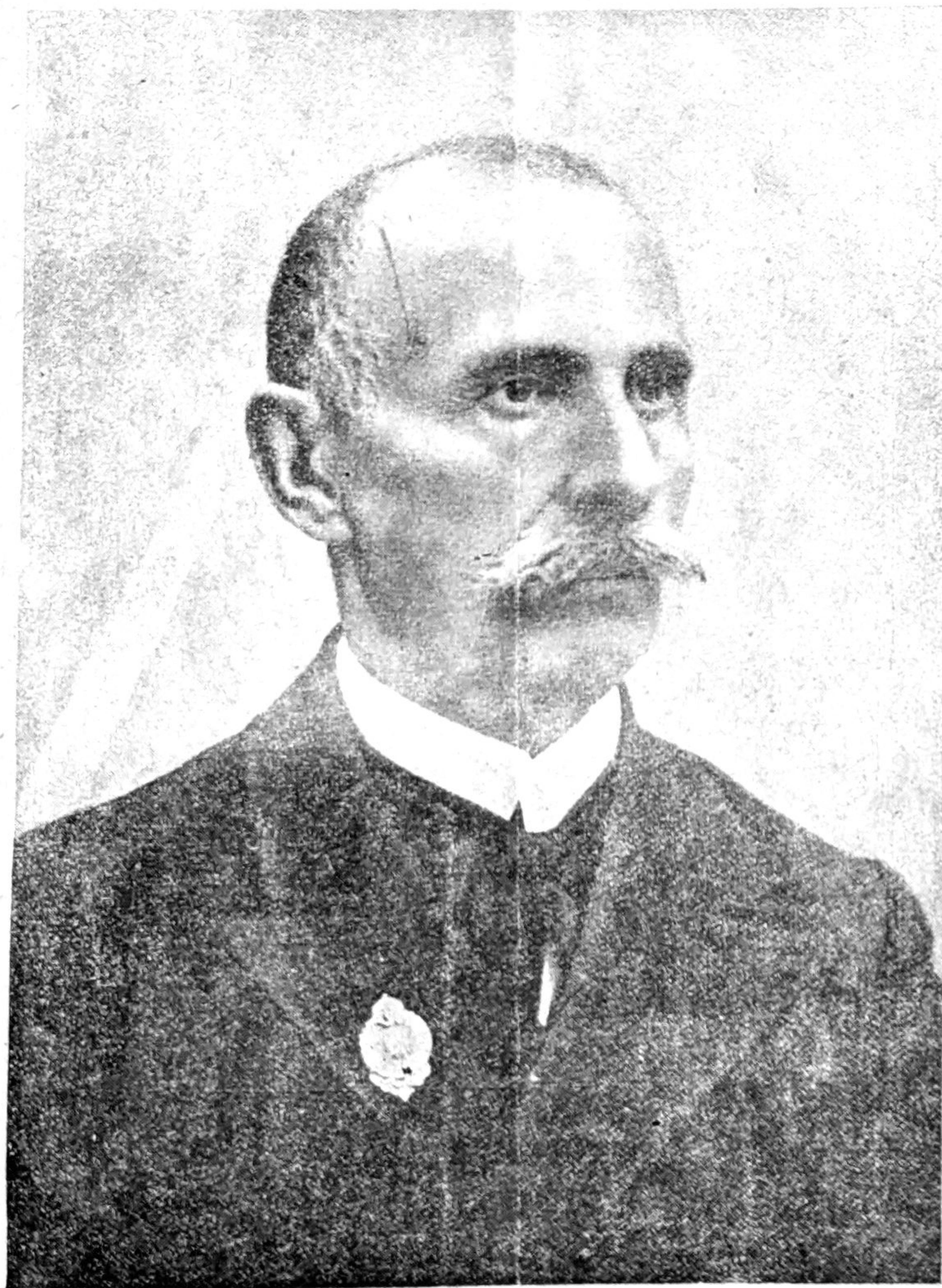

بالا لار د نپاسی

۱- سان ۱۹۱۷ نچی یل ۱ مارت.
۱ نچی یل

یاش بوونلار مرنی باشلاب تربیه ایتوچی قدرلو آتامز مرحوم اسماعیل بک غصپرینسکی.

بالا لار دىنياسى

طوغان ايل

كىتمى كوڭلىدىن مېنىم ھېچ بىر، سۆيۈكلى ايلكەيم
آندە سۆيگان يارلى خلقىم، آندە سۆيگان ئەنكەيم.
آندە تاڭلار جەيگى دىڭگىز بالقووندىن نورلىراق،
آندە جىرلار، ساندوغاچلار سايراوندىن موڭلىراق!
اول خوش ايسلى كوكرەب ئۆسكەن نازلى گۈللەر، چەچكەلەر.
كوكرەگەن جەيگان كۆمۈش كۈللەر، الھى چىشمەلەر...
اول چىڭلىگان كىڭ يالانلار، گۈل بىزەكلەب، اينجىلەب.
اول تاموب طۇرغان جىلەكلەر كۆز ياشىدىن ايزگىرەك!
بىر ماطور قىزداي كىيىنگەن شاۋلاب ئۆسكەن ھەر آغاچ،
جەيگى ئاتا كىتى سايرى، سايرى قارشولى ھەر ساندوغاچ.
شوندە سىزلا موڭ قورايىلار ئۆزۈلۈپ، ئۆزۈلۈپ موڭلانىپ.
شوندە كۆرنە اول طوغان ايل آل طومانغە بولغانوب!

ن. ايسەنبەت.

خان زمانى.

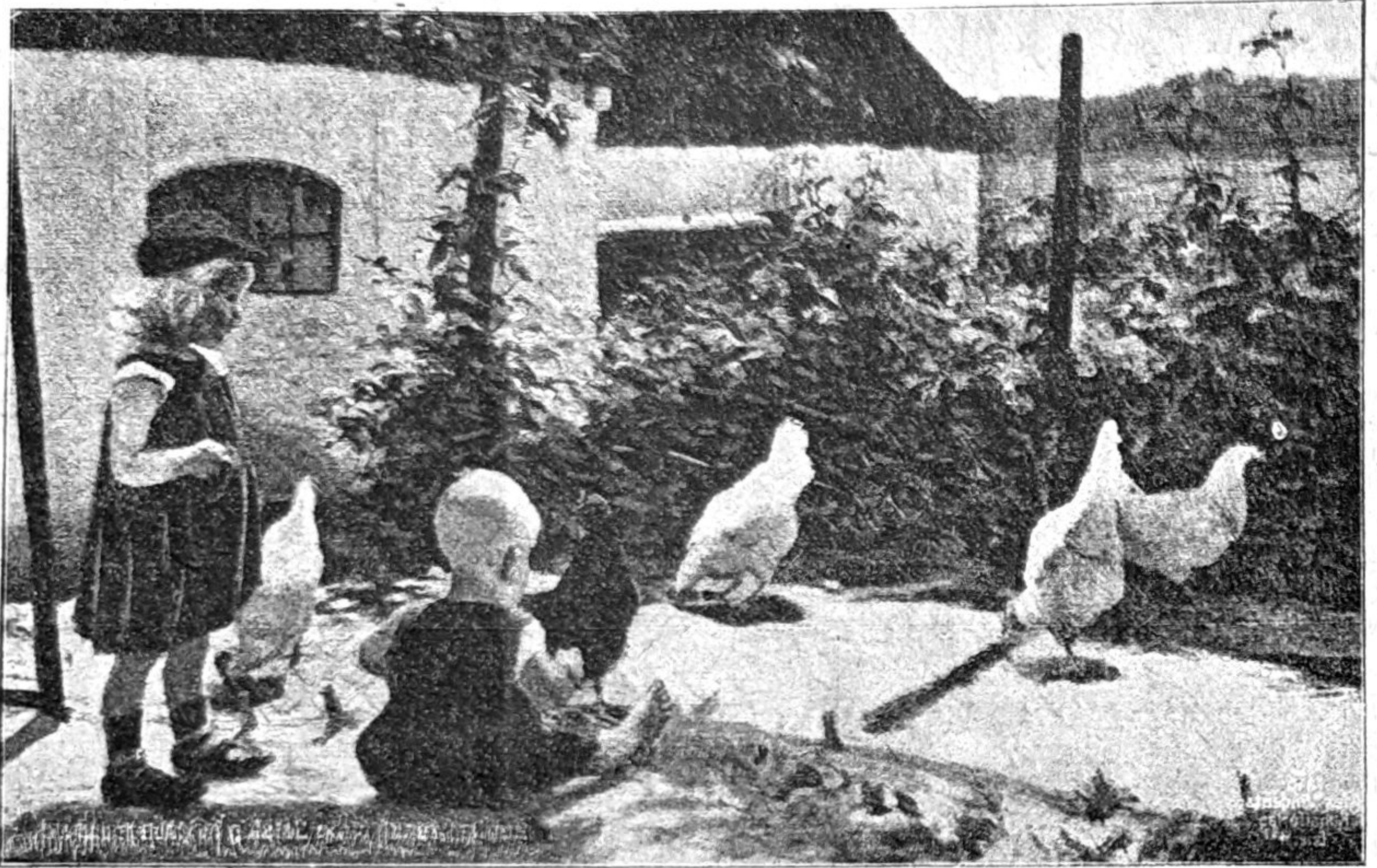
نىل كىن بىك يوغارى كوتەرلۈپ، تېشوب قاراۋون، قىش كۈنى توبەنتىرەك يۈرۈپ قىيىق قاراۋون، آينىڭ نىگە آلاي ئەلى اوراق تۇسلى بولوب قالوون، ئەلى يارتى كۆمەچ تۇسلى، ئەلى كۆمۈش تاباق كېك بولوب كورنوۋون، آغاچلار، ئولەنلەرنىڭ نىگە كۆز كۈنى سارغال يوب، شىگوب كىتولرن، ياز كۈنى يەشەرۈپ، يەملەنوب كىتولرن، تاغنى شوندى كۆب نەستەلر طورىدە صۇراشسەدە، آتاسى:

— «تاجى، اول سىڭا نىگە كىرەك؟» دىي، يا ايسە: «آنى مېن ئوزم دە بلمېم، بلسە، موللاغىنە بلۇر آنى؛ سىننىڭ موللا بولاسىڭ يوق بىت اوغلىم؛ سىن بىك كۈبىنى بلۇرگە تلىسىڭ، كۈبىنى بلسەڭ، تىز قارتايۇرسىڭ» دىي جواب قايتارا طۇرغان ايدى.

تاجى، موللاننىڭ بىك كۈب بلووينە شانسەدە، ئوزى بلورگە تلەگان نەرسەلر، اشلر طورىدە آندىن صۇرارغە بازى آلمى ايدى.

چىرمشان اولى ياندىدە ايسكى زيارەت (قبرلك) بار ايدى. آلارنىڭ برسنى اول خلقى «ايسكى زيارەت» دىي يورتە، ئولگانلارنى ايندى آندە كوممىلر ايدى. آنىڭ ئەيلەنەسندە اوردە، كىرتەدە يوق ايدى. «ايسكى زيارەت» دە بىك كۈب اورنلارنىڭ قالقوب، قالقوب طۇرووندىن، قاى بر اورنلارنىڭ او- يۇلوب - چۇقۇرلانىوب طۇرولارندىن، سىرەك - ساند اراق قنە آب، صوزلوب ياتقان، ايكىگە، ئۇچكە صنوب بىتكەن يازولى ھم يازوسىز تاشلارنىڭ كورنوۋوندىن گنە بو اورننىڭ قبرلك ايكەنلىگىن بلوب بولا ايدى. «ايسكى زيارەت» نى

تاجى، اولدە يارلى غنە بر كىشىنىڭ اوغلى ايدى. يىدى يەش طولو بلەن آتاسى آنى اولدەغى مەكتەكە اوقۇرغە بىردى. اول چاقەدە بو اولنىڭ مەكتەبىدە اوقۇلار رەتلەنوب، زمانەچە ياڭا يولغە قويلوب يىتمەگان ايدى ئەلى. شونلقدىن، بو مەكتەبىدە اوقوب چققان بالالار ايسەب - حسابقە ناچار بولغان شىكىللى، جۈنلەب يازار - غەدە اۋىرەنگەن بولايىلار، يىر يۈزىدە نىندى ايللر، نىندى خلقلار بولغاننى، تۈرك - تاتار خلقينىڭ بۇرۇن زمانلار دە نىلر اشلەگان، نىچك كۈن ايتكان دە بر دە بلمىلر ايدى. تاجى، يارلى كىشى بالاسى بولسەدە، بىك زىرەك بالا ايدى، آنىڭ ھەر نەستەنى بلەسى، ھەر اشنى آڭلىسى كىلە ايدى. چىرمشان اولنىڭ مەكتەبى آنىڭ بلۇرگە تلەگەنلر بىرۈپ بىرمەدى: مۇندە اوقۇ بلەن اول، ئەللە نىچك اۋمىصنوب قالغان شىكىللى گنە بولدى. آتاسى، بردىن يارلى بولغا - نلغىدىن، ايكەنچىدىن، ئوزىنە اول اشلرىدە بولشۇچى كىرەكلىگىدىن، تاجىنى بوتەن يىرگە اوقۇرغە يىبەرە آلمادى. مەكتەبىدىن چققاچ، بر آز ايسەيە تۇشكاچ، تاجى تاغنىدە اويچان بولوب كىتدى، آناردە بلو دەردى تاغنىدە آرتقان كېك بولدى. اول، آتاسى عىمادى آغايى بلەن صوقادە يۈرگاندە، بۇلۇندە پچەن چاپقان يىردە، باصودە اوراق اورغاندە، كۆز كۈنى اندردە اشلق صوققان چاقەدە سوز ايسەرە - سوز چغاروب، ياوم - چەچم، يەشنى يەشەو، كوك كوكرەو، جىل - داول نىدىن بولغاننى، كۆز كۈنى قۇ - شلارنىڭ قايا يوغالولارن، ياز كۈنى تاغنى نىگە كىرى قايتوب كىلولرن، قۇياشنىڭ جەي كۈنى

بالالارنىڭ كوڭل آچولارى!

بر قالا بولغان» دىب سۇيلىر ايدى. تاجى بو سوزلارنى ايشتكاج بۇتۇنلەي بۇرچۇلا باشلادى: «خان كم بولغان ايكان؟ بىلر كملىر ايكان تاغى؟ بىزنىڭ اول اورنىدەغى قالا قايا كىتكان؟ اول نىگە يوققە چققان؟ ياربى، شولارنى بىلسەڭ ايدى» دىب اويلى ايدى اول. جەي كۇنلرنىدە ئەللە نىندى اشلەپ، كارپوز كىگان، ايكى باشلارنىنە كون قابچق آسقان اورىلار كىلوب، «ايسكى زيارەت اۇستىنە باروب آندە صنوب ياتقان يازولى تاشلار ياننىدە قايناشلار، آندەغى يازولارنى اوقۇرغە طرشالار، اوقوغاچ، كوچروب آللار، شوندىغى يەشل ئولەن اۇستىنە اوطۇروب، اولنىڭ قارت موللاسندىن، نەرسەدر، صۇراشالار. موللاسۇ- يلەگان سوزلارنى دفترلرىنە «تۇرتوب» قويالار ايدى. شول اوق اورىلار، اول ياننىدەغى ئەلىگى اورلارنىڭ اۇزونلغىن، تىرەنلىگىن

چىرىشان خلقى بىردە قارامى، قدرلەمى، آندەغى يازولى تاشلارغەدە آلارنىڭ بىردە ايسى كىتمى ايدى. تاغى بو اولدىن يراق توڭل بىك كىڭ ايتوب قازلغان اورلار بار ايدى. بو اورلار دورت ياققە - بىر نىچە چاقىرغە سوزلالار ايدى: اورلارنىڭ اچكى ياغى بىك بولوب، قالقوب طۇرا، شونلىقدىن، اور قازلغاچ، آندىن چققان طوفراقنىڭ اچكە ئۇيۇلگانلىگىن آڭلاو چىتىن توڭل ايدى. حاضر ايندى چۇقور بىك سابققان. ئۇيۇلگان طوپراق دە اينىگان- باصلغان، بولارنىڭ ايكىسى دە جەي كۇنى قويى ئولەن بلەن قا- بلانلار ايدى. اورلارنىڭ قاى بىر اورىلارنىدە چۇقوردە، قالقودە يوق، تىپ- تىگىز ايدى. كوب يەشەگان قارتلار، قارچقلار: «ايسكى زيارەت» خان زمانىدىن قالغان، آندە خانلار، بىلر، اوليالار كىملىگان، اورلارنى خان قازىتقان، بورۇن زمانىدە بىزنىڭ اول اورىنىدە

ئولچەب يۇرىلار، شول اورلار اۋستىنە قاراب، كاغزغە ئەللە نىندى، كەكرى - بوكرى صرقلار صرغاليلا ايدى. اورلارنى ئولچەگانده، قارت موللانى، قاي چاقده ۷۰ يەشك كەپى باباينى ايهرتوب يوريلر، آلاردن، نيلردر، صوراشالار ايدى. شاھى موللا بلەن كەپى قارت اورصچەنى «ايكمەك - طۇزلق» قنە بلىگانلىكلرنىن، باشده آلار اوز - لرى يانينە كىلگان تىكى اورصلارغە: «بز بيت اورصچە بلمىز» دىگاج، اورصلار آلارغە: «برده بور چولماغز، بز، تاتارچە بلەبز؛ تاتارچە سويلەشۇر بز» دىگانلر ايدى وچنلابده آلار، بزنگچە تىدروب سويلەشەلر، بزنگچە يازاده بلەلر ايدى. قايسىلارنىڭ يانلرنده تاتارچە باصمە ھەم قول يازمە كىتابلارده بولا ايدى. بو اورصلارنىڭ موندە كىلوب يورولرى طورندە تىرە - ياق خلقى آراسندە تۇرلى سوزلار سويلەنە ايدى. بىر وقت چىرمشان اولى ھەم كورشى اول كشىلرى:

— «ايسكى زيارتدە خان زمانندە كوملگان «خەزىنە» بار اىكان؛ اورصلار شونى بلىگانلر. «خەزىنە» نىڭ ئۇستندە يازولى تاشى بولغان، دى. مەن بو اورصلار شول تاشنى ئزىلر، دى. ايسكىدن قالغان بىر كىتابدە «خەزىنە» نىڭ اورلاردن نىچە قۇلاچ اورندە بولووى يازلغان، دى. اورلارنى ئەنە شونىڭ ئوچون ئولچىلر اىكان؛ شاھى موللا بلەن كەپى قارت، اورصلار ئزلەگان تاشنىڭ قاي تەنگەلدە بولوون بلەلر، دى. آلارنى اورصلار شوڭا كورە ايهرتوب يوريلر، دى. ئەگەر «خەزىنە» تابىلسە، شاھى موللاغەدە، كەپى قارتقەدە مگەر تەنكە آقچە، آلتون ميدال بىرەچكلر اىمش» دىب شاو كىلگانلر ايدى.

لاكن «خەزىنە» نىڭ تابلووى برده ايشتىلمە - دى، شاھى موللا بلەن كەپى قارتدە، مگەر صوم آقچە بلەن آلتون ميداللارنى آلا آلمىچە. تىكى دىياغە كىتىدىلر. بىر يىلنى اييون آيندە بىك كوپ «قالا اورصلارى» جىيلوب كىلد - يلردە، چىرمشان اولندىن ياش يىگانلرنى ياللاب، «ايسكى زيارت» نى توگل، اورلارنىڭ بىرىن قازىتورغە طۇتىدىلار. تازا قولمى، كۇچلى يىگىتلر، يىرنى قازىغاندە، اورصلار، ئەللە نىندى كىتابلار، كاغزلارغە قارى، قارى: «مەن بو ياقنى كوبرەك قازىگىز، تىگىندەرەك توشىگىز» دىب تورلى بۇيۇرقلار بىروب طۇرالار ايدى.

اول خلقى: «خەزىنەنى قازۇرغەدە طۇ - تىدىلار ايدى» دىب شاو كىلە ايدى. بىر آستىندىن چولمەك واطقىلارى، پىيالا كىسەكلرى، تىمر - طۇمۇر، بىر نىچە قاپتىرما، تويىمە، سەدەب، قۇرال - ياراقلار تاغى شوندى نەرسەلر چقىدى. اورصلار شولارنى تابقانغە، بالالاردن بىتەر شادلانوب، شولارنى قىمتلى ئەيىر كىك ايتوب، آق كاغىزگە تۇروب ساندقلارنى سالىدىلار، قايىتوب كىتىدىلر. اىكنچى جەيدە تاغى كىلوب قازىدىلار، ئۇچنچى جەينى يەنە كىلدىلر. ايدى چىرمشان اولى يانندەغى اورلارنى قازو، ھەركۇزنى توتەل باقچەسندە بەرەنگى قازو كىك عادەتى بىر اش بولوب كىتىدى. اورصلار بىر قازىتوب، چىرمشان خلقىنە بىر نىچە يۇز تەنكە آقچە قالدروب كىتەلر، ئە ئوزلرىنىڭ تابقان نەر - سەلرى اون تەنكەدە طۇرۇرلىق بولمى ايدى. شولاي بولسەدە، ئوزلرى بىك قووانوب، اويناب - كۇلوب قايىتوب كىتەلر، بىر قال -

زىشقان يىگىتلەرگە «اصپاسىيا» ئەيتىپ، «بورك
الوب» صاوبوللاشلار ايدى. لاكن «خەزىنە»
تابلغاننى برەودە كورگانى، ايشتكانى يوق
ايدى ئەلى.

بىزنىڭ تاجى بو اشلرنىڭ بارىدە ايشتوب،
كوروب طورا ايدى. اولغىنە توگل، برجهينى
ئوزى، «خەزىنە قازىغاندە» چققان طوراقنى
چىتكە تاشى طورغان آرباغە جىگىلگان آتقە
آتلاىوبدە يۇرگان ايدى. خلق آراسىدە
سۇيلەنگان سوزلر، اورىلارنىڭ بولايىل ساين
كىلوب قازىولارى، تاجىنى «خان» نىڭ كم ايكال-
نىلگىن، «خان زمانى» نىڭ نىندى زمان بولغانلغىن
بلۇرگە قىزىغاندىن - قىزىقرا بارالار ايدى.

بر ماطور جەي كۇنىدە تاجى آتاسى قازان
شەرىنە كىترە كىلدى. عىمادى آغاي قازاندىن
اوط كىمەسىنە اوطوروب، اوفايغاندەغى قەر-
دەشلىرىنە قوناققە كىتەچك ايدى. قايتىشلى
تاجىغە، چىرمىشان آولىنىڭ «ايسكى زيارەت» ن،
اورلارن كورۇرگە باروچى بر تاتار اصطو-
دىنىنى (*) اوطوردى. بولار، «قازان» يلغا-
سىنىڭ بۇلۇنىنە چغو بىلەن، اصطودىنىت، م.
غفورىنىڭ «آق ايدىل بويلارى» دىگان شەرىندەغى
«آنە تىگى ماطور تاو باشىدە

تىرمە قۇروب خانلار جەيلەگان...

دىگان سوزلىرى بىلەن قىچقروب جىلاب يىبەردى.
«خانلار» دىگان سوزنى ايشتوب بىلەن تاجى
يالىت ايتوب، اصطودىنىتقە تابا ئەيلەندىدە،
آنڭ جىرن بولىپ: «آبىزى، ئەللەسىن «خان» نىڭ
كم ايكانن بىلەسكىمى؟» دىب صۇرادى ھم طيىلا
آلمىچە، آرتدە، قازان شەرىنىڭ كرىپىستى
(قلەسى) اچىدە كىرنلەچ - كىرنلەچ ايتوب، قىزل

(*) روس عالى مەكتىپىدە، اوقوچى شا كىرد.

كىرپىدىن سالنغان ھم باشلارنى يىراقىدىن يالطىراپ
كورىنگان آق چىركەولار آراسىدە، ئوزىنىڭ تۇزۇ-
لىشى بىلەن آيرىلوب طورغان برمانارەنى كورسەتوب:
«ئەنە تىگى قىزل مانارەنى «خان مەچىتى» دىب
يۇرتەلر؛ بىزنىڭ آول ياندىدە «ايسكى زيارەت»
بار، آنىدە قارىتارلار، خان زماندىن قالغان دىب
سۇيلىلر؛ اول «خان» كم بولغان؟ سىن بىلەسكىڭ
آخىرىسى آنى» دىب قويدى.

آول مالايىنىڭ «خان» طورىدە صۇراشووينا
اصطودىنىتنىڭ بىك كەيفى كىلوب: «انم،
اسمىڭ نىچك سىنىڭ؟» دىب صۇرادىدە، «تال-
جى» دىگان جوابنى آلتاچ: «تاجى طوغان،
مىنە قىرغە ايرىكنىگەرەك، چقىق ئەلى، مىن سىگىڭ
اول طورىدە بىك ھەيىبەتلەپ سۇيىلەرمن» دىدى.
ايرىكنىگە چققاچ، اصطودىنىت، تاجىغە مىنە
بولاي سۇيلى باشلادى:

— «حاضر كورەسكىڭ بىت، قازان شەرى بىك
زور، آنە تاتاردىن اورىس كوب. اورىلار
شەرنىڭ توبە (بىيك) اورىلارنىدە، تاتارلار،
«بۇلاق» نىڭ آرىغاندە اويىسو - توبەن اورىدە
طورالار. حاضرگى كۇنىدە، اورىس كوب بولغاچ،
چىركەولردە بىك كوب. مىسجىلردە بايتاق بار.
ئە مۇندىن ۳۵۰ - ۴۰۰ يىللار ئلك قازان،
حاضرگىدىن ئەللە نىچە ئۇلۇش كچكىنە بولغان.

شەرى ئىمەن قۇيىمالار، طوراقى اچكى ياققە
ئۇيۇلگان اورلار - بازىلار بىلەن ئەيلەندىروب
آلنغان. اول چاقىدە قازاندىن اورىس بىردە بولما-
غان، گل تاتارلارغىنە طورغانلار. اورىس بولما-
غاچ، چىركەودە بولماغان، مىسجىلرگىنە بولغان.
سىن كورسەتكەن قىزل كىرپىچ منارە اوطورغان
اورىلاردە بىش تاش مىسجىل بار ايكان (*).

(*) Сказание Кн. Курбского

آغاچ مسجدلار تاغىندە كوبرەك بولغان. حاضر بيت قازاندا پادشاھ طۇرمى، پادشاھ ايندى پيترا گراددە طۇرا. ئە بۇرۇن زماندا قازاندا پادشاھ - تاتار پادشاھسى طۇرا ايدى. بىزنىڭ بۇرۇنقى بابايلار ئوزلىرىنىڭ پادشاھلارنى «خان» دىيىپ آتايلا ايدى. قازان خانىنىڭ قول آستىدا قازاندىن باشقەدە كۆپ شەرلەر بولغان. ايندى اول شەرلەرنىڭ كۆپى جىمىرلۇپ، طوزلۇپ بىتكەنلەر. آلارنىڭ قايسىلارنىڭ اورنىدا مانارەلەر، جىمىرلىگان يۇرتلارنىڭ ديوارلارى، نىگىزلىرى، قايى برەولرىنىڭ اورنىدا شەرنى ئەيلەندىروب آلغان اورلار، اول زماندا ئو- لىكلەر كوملىگان ايسكى زيارەتلىرىگە قالغان...»

تاجى، اصطودىنتنىڭ سوزلىرىنى قولاقلىرى بلەگەنە توگىل، بوتون گەودەسى بلەن طىكلى ايدى. ئەلىگەچە اول، يارطىلاشقەنە بۇرۇلۇپ اوطۇرغان ايدى، «اورلار»، «ايسكى زيارەت» دىگان سوزلىرىنى ايشىتىكچ، دىلىگەننى آستىنە قىسىدروب، بۇتۇنلەي ئەيلەنۇپ، آتقە آرقاسى بلەن اوطۇردى. آتلاشقەنە بارغان آت، دىلىگەننىڭ بوشاغانىن سىزگەچ، يولنىڭ ايكى ياغىدا كىشىنى كۆمەرلىك بولۇپ، سىركەدە اوطۇرغان آرشقە بوزلۇپ كىرىپ كىتتى، آرش بىگىرەك كوزنى قىزىقۇرۇلق ايدى شول...

آتنى آرشدن چىقارۇپ، يولغە تۇشۇرۇپ يىبەرگەچ، اصطودىنت سوزىن ياگارتۇپ آلۇپ كىتتى:

— «ايسكى زيارەتلىرىدە قالغان يازولى تال شلارنى اوقۇسەك، آندە بورۇن زماندا كەلەرنىڭ كوملىگانى، آلارنىڭ قاچان بولگان

نىكلەرنى بلۇپ بولا. شەر اورنلارنى قازىسەك آندىن تورلى ساوت - سابالار، قىبىرمايلار، تويىمەلەر، سەدەبلەر، قورال - ياراقلار باشقە بىك كۆپ ئەيىرلەر تابىلا. قەبرى تاشلارنىدەقى يازولار، شەر اورنلارنىدا تابىلغان نەستەلەر، بورۇنقى، خان زماندا يەشەگان بابالارمىزنىڭ نىچىك كۇن ايتۇلۇرى، نىچىك دىنيا كۇتۇلۇرى بولۇرگە بىك زور ياردەم ايتەلەر. ۸۰-۹۰ يەشلىك قارىلار، قارچىقلاردىن سۇراشۇپدە، خان زمانى طورىدا بايتاق نەرسەلەر بلۇپ بولا.

— «بىزنىڭ آولدىغى ايسكى زيارەت» نىڭ تاشلارنى ئەللە نىندى اورىلار اوقۇدىلار، بورۇن زماندىن قالغان اورلار تىرەسەندە، بىزنىڭ آول يىگىتلەرنى ياللاپ آلار قازىتالار. آلار صوڭ اورىلارغە نى اشكە؟ دىيىپ سورا- دى تاجى.

اصطودىنت: بۇرۇنقى زماننىڭ حاللىرىن بلۇ ھەركەم ئوچۇن فايدالى، قىزىقلى بىر نەستە اول، دىدى.

يولچىلار بايتاق وقت طىنغىدا باردىلار. تاجى: «آبىزى، صوڭ قازانداغى تىگى بىش تاش مەچىت قايا كىتكەن؟ بىزنىڭ آول يانداغى شەر نىچىك يوققە چىققان؟ دىيىپ سوز باشلادى. اصطودىنت بو طوردا سويلەگەنە باشلاغان ايدى، آلار، كىنەت، تاو آستىدا اوطۇرغان بىر اورىس آولىنە كىلۇپ چىقىلار؛ يولچىلارنىڭ شالتراب آول اۇچىنە كىرگان آربا تاوشىنە تورلى ياقىدىن بىك كۆپ ائىلەر، ھاو - ھاولاپ چىقىدىلاردا، اصطودىنتقە سويلەرگە، تاجىغە طىكلارغە ايرىك بىرمەدىلەر...

ع. بىطال.

قارليغاچ ھەم صو

I

قارليغاچ اۋچدى

خوش ھوا قۇچدى،

قانان قسوب

آتلىغوب تۇشدى.

صو:

قارليغاچقايم

جيتز قۇشقايم،

اوين ئۇستىمە

درىام ئۇستىمە.

سېنگ يوق اويىڭ

سېنگ گل اوين،

سېنگ يىل ئۇرمى

درىاك كوپرمى.

سالماق دولقنلار

يىل داوول كونلر،

سېنگ گل بەيرەم

سېنگ كوندە يەم.

جيتز اۋچاسىڭ

ايللر كىچەسىڭ،

منە قش يىتە،

آندە نىشلەرسىڭ.

قارليغاچ:

كۈن تۇن اۋچارمن

دىگىگىز كىچەرمەن،

قايدە قش بولمى

شوندە ياشارمن.

صو:

آور دولقنلار

يىل داوول كونلر،

سېنگ گل بەيرەم

سېنگ كوندە يەم.

سېنگ يوق اويىڭ

اوين ئۇستىمە

درىا ئۇستىمە.

قارليغاچ:

مىن جيتز چابوب

اوزىمە قابوب،

بالچق، قوملارنىڭ

ھىبەتن تاشوب،

اوييا ياصىمەن

بىك تىز، تىز اۋچوب.

كىل ئەلى قارا!

شول يورتقە تابا،

تەرەزە ئۇستىمە

كورەنسۇ توسدە

طوقلىغان بىك شەب

كورەسكىدر شەد. (شايد)

اول مىنم اويام،

آندە دورت بالام،

باردە سۇيىكىملى

جانم كوز قارام.

ايندى ئۇسىدىلر،

تەپى يورىلر،

تەملى تىل چقىدى؛

باردە سويليلر،

ئەنكايىم! چىبەر -

ئوسەر بىز دىلر.

اۋچار بىز دىلر

اۋچا بىزدە يىلر.

م. اوقماصى.

ئوتكن قىلچ.

بىر ۋاقىت اوغلى اسكندر بلەن كوڭل آچۇب يۈرۈگەن ۋاقىتتە ئۇ ئىتتى: «بالاقايم، ھەر بىر ئاش مەطورىمىلەر. بوتون كىشىلەر، پادىشاھلار دە ھەر ۋاقىت ئىشلەرگە تىيىشلەر. دەرەخكە مەنەرگە، بىخىتلى بولۇرغە تەلەگەن كىشى، ئايرىمەسكە، بىر ئۆزلىكىنى ئىشلەرگە تىيىش...

بىر ۋاقىت ئالار چەچكەلەرگە كۆملىگەن يىلغا بويىدىن ئوتۇپ بارالار ئىدى. ئالارنىڭ بىرى ياقىلارنىڭ ئوتىدا تاق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. پادىشاھ ئۇ زىننىڭ سۆزلەرنى بۆلۈپ، نەق تەۋەلىك باشىدا تۇرغان كىچىككەن ئۆيىنى كۆرسەتتى. ئۇ يەردە بوتون ئىلگە ئاتاقلى تىمىرچى بەرەم تۇراتتى. بالالار، يەش يىگىتلەر ئۇلارنىڭ ھەر ئۆيىدە ئىدى. بوزماندە تىمىرچىلىك ئىش تارالغان تىمىرچىلەر ئارىسىدا بىك عىللى كىشىلەردە بولغانى ئىدى.

— اوغلىم! مېن سېنى بەرەمگە تىمىرچىلىككە ۋاقىت رەقە يىبەرگە تىمىر — دېدى پادىشاھ.

اسكندر تەۋەلىككە كىچىككەن تىمىرچى ئۆيىگە كىلىپ ئورنىلاشتى. ئۇلار ھازىر ئولگى خەتفە، يەكە كىيىم ئورنىگە قاتتى بېشىمەت، كۈن ئالپىچ ھەم ئور باشماقلار كىيە باشلايدى. ئىندى ئولگە كى مامۇق مەندەر، يۈمىشاق يۈرغانلار دەيۈق ئىدى. تىك باش ئاستىگە سالۇرغە كىندەر ئچىدە سالام تۈرگەك، ئۈستىگە كۈندۈزگى بېشىمەت كە ئىدى. ئۇنىڭ ئاشاۋى دە باشقە ئىچىلەر بىلەن بىرگە ئىدى. شۇلاي بولسىدە اسكندر ئۆزى بىك بىخىتلى سانى ئىدى. ھەر كۈن ئول ياكى ئادەم يىرلەرگە ئۆيىدە، بىلمەگەن نەرسە سىن ياراتۇپ

بۇرۇن، بۇرۇن زاماندا اسكندر ئاتلى پادىشاھ بالاسى بار ئىدى. ئۇنىڭ بالىلىقى ئاتا، ئانا ئىكەندە بىك قىز، بىخىتلى بولۇپ ئۆتتى: ئانىسى ئۇلار ئىلگە تىگەندە بولماغان مەطور، قىممەتلى كىيىملەر تەكەر. ئۇنى ئىكەنچە يەكە كەلدىن ئىشلەنگەن تۈرگە كەلگەن يۈرۈتە ھەم ئىكەن تەملى تاتلى ئىشلەر، ئچىملىكەر بىلەنگەن سىلى، تەبىئەتلى ئىدى. ئاتىسى يىرنىڭ تۈرلى ياقىلارنىڭ زور عالمىلار چاقىرۇپ ئۇنى ۋاقىت ئىدى. «بىر ۋاقىت اوغلىم اسكندر پادىشاھ بولۇر. ئاگر ياخشى تەبىئەت سەم ئول ئىلمىدە بولغان پادىشاھلارنىڭ ئىكەن ئارتىقلار بولۇر، دىيە ئىدى.

ئۇ دەۋر تەبىئەت ئىندى اسكندر ئۆزىنىڭ بوتون ئىدەشلىرىنى قىزۇ چابا، جەيەنىڭ اوغىن بارىدىن دە يىراق يىبەرە ھەم ئۆز تىدەرە ئىدى، ئالەيغەندە تۈگىل: اسكندر ئۆزىنىڭ تۈرلىلىقى، عىللىلىقى بىلەن ھەر كەمنى ئۆزىگە قۇل ئىتە ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بوتون ئىلگە كى كىشىلەر ئۇنى سۈيۈپ:

— بىزنىڭ خانزادەمىز اسكندرنىڭ كۈنلىرى ھەر ۋاقىت قۇياشلى بولسۇن؛ ھەر ۋاقىت ئۇنىڭ ئالدىدا چەچكەلەر چەكەك ئۆتۈپ، بالىلار سايىرەپ تۇرسۇنلار ھەم ئۇنىڭ بوتون كۈنلىرى تىك بەرەم كە بولسۇن دىلەر ئىدى.

لەكىن اسكندرنىڭ ئاتىسى ئىياس، كىشىنىڭ تۈرەشنىدە تىك بەرەم بولۇشنىڭ فائىدەسىزلىقى بىلەن ئىدى. ئول، كىشىگە، بىگەرگە پادىشاھلارغە ئۆزلىرىنىڭ ئۈستلىرىگە تۈشكەن ۋەزىپەلەرنى ئۆتەۋ ئۆچۈن، بىك نەق ئىشلەرگە كىرەكنى بىلە ئىدى.

تىز بلۇرگە طرشا ايدى. كوب ئوتتەدى: اول
نچكە، جيگل چلېردە ياصى باشلادى.

بهرەم كيچ اشدن طوقتاغاچ، بۇرۇنقى زما-
ننڭ پادشاھلارى، اسكندر بابالارينڭ
صوغشلارى حقندە ئەكيەتلەر سويلدى.
شول وقت اسكندرنڭ دەردى كوتەرلە،
قانى قزا، بابالارى كېك زور اشلر كورسە-
تەسى كىلە ايدى. بىر وقت تيمرچى بهرەم بىك
بورچلوب، قايقروب ئويگە شاكردلرى
يانىنە قايتدى.

— بلەسزىمى، شاكردلرم، نىندى زور قايقى:
دشمانىز بولغان كورشى پادشاھنڭ تيمرچىسى
جانبو بىر كييم ياساغان. آنى نىندى قىچدە
كىسەرلك توگل ايكان. اول ميكا خط يېزىرگان:
اگر مينم هنرمە قارشى سىن بىر هنر چقارا
آلماساڭ، مېن سىنى جيگىگان بولام: سىن
مينم قۇلۇم، مېن سىنڭ خوجەڭ - «اوستا»
بولورمىن، دىگان. مېن آنڭ كييمىن كىسوب
چقارلىق قىچ ياسارغە طرشم. لىكن بولدىرا
آلمادم. آرا كزدن كم ميكا ياردەم ايتەر؟
اسكندرنڭ دەردى قوزغالدى، استاذى
بهرەمگە ياردەم ايتەسى كىلدى.

— بلكە مينم ساعتىم كىلوب يىتكاندر،
ديدى اول ئوز ئوزىنە: بلكە بابالارم
شىكىللى زور اش قىلورغە ميكا يازغاندر...
شاكردلر بىر سوز ئەيتمەدىلر، تىك بىرسىنە
بىرسى قاراشوب باشلارنغە سلكدىلر.
رەت اسكندەرگە كىلوب يىتدى، اول بىك
يگىتلەنوب:

— سىڭا كىرەك بولغان قىچنى مېن قۇيارمىن!
ديدى.
شاكردلر كۇلوب آنى مسقلى باشلادىلار.
تيمرچى اويغە باندى.

— بلكە اول اشلەردە. اول پادشاھ بالاسى.
بوگارچىدە زور هنرلر كورسەتدى... اكر
شوندى باطرلانو ب آلمان اشن بولدىرا آلماسە
مېن توبە ايتدىرمىن، ديدى.

اسكندر اشكە كرشدى. يىدى كۇن، يىدى
تۇن اشلەدى بىر قاياچقمادى. چوچ تاوشلارى
بىر مينوت بولسۇن طوقتاب طۇرمادى - ۸ نچى
كوننى قولىنە بىر قىچ طۇتوب چقدى.

۷ بهرەم قىچنڭ يوزىن كوروب شادلاندى.
— حاضر ايندى قىچنڭ ئوتكىنلىگىن صىق -
ديدى. آلاز جۇن كېك نچكە بىر يفەك يىب
آلدىلار دە ياقىندەغى يىلغىغە كىتدىلر. تيمرچى
قىچنى آلدىدە صودە يوزگان يىكە چابدى. يىب
ايكىگە ئوزلوب كىتدى. كېسەكلرى ئوز آلالا-
رىنە آغوب كىتدىلر.

— ياخشى ايكان... اكر سابى دە شوندى
نق بولسە، جانبونڭ كييمىن كىسەرمىز - ديدى.
اسكندر بىر سوز ئەيتىمىچە، قىچنى آلدىدە
صندرغالاب تاشلادى. تاغىن اشكە كرشدى.
ئۇچ كۇن، ئۇچ تۇن اول اشلەدى. تيمرچى
آلاچىندىن يالقنلار بىر ئوزلىكسىز چغوب طوردى.
چوچ تاوشى بىردە طوقتالمادى. دورتنچى
كوننى اول چغوب يىنە بهرمگە قىچ بىردى.
— ايندى صىناپ قارا كز، استاذم... ئوتكىنلىگى
نچكە ايكان؟، ديدى.

آلاز صوغە جۇن طوب تاشلادىلار. بهرەم،
آغوب كىلگان طوب كىلوب منەرلك ايتوب
قىچنى صوغە طغوب، يوزىن طشقە قاراتوب
قويدى. شاكردلر طوب يوزگاننى قاراب
طورالار ايدى، طوب آغوب كىلدى. قىچنڭ
يوزىنە قاغلو بلەن قل ايكىگە يارلوب كىتدى.
ايكى يارطى طوب ئوز آللار يىنە آغوب كىتدىلر.

تارىخى رىسم: ناپالىون نىڭ مەسكەۋنى تاشلاپ كېتىشى.

چىقاردى.

— مۇنە ئىچىمەسەم، بۇ ئاش! — دېدى تېمىرچى بەھرەم. — ھازىر ئاينىدى كىمىڭ ئاستاراق ئايكانىن دىشمانىم جانىبۇ بىلور. مېن ئادىملارنىڭ ئايىڭ بىلكىلى ھەم ھەزىلچىلەردىن سانا ئۇرۇمىن. ئامما ئول ئاينىدى مېنىم قۇلۇم بولۇر.

ئاينىڭ تۇرلى ياقلىرىنى يولچىبارلار يىبەرۋەت ئايى تېمىرچى ئاراسىدە كۆرۈش بولماقچى بىلەردىلەر.

كۆرۈش كۈنىدە ئايى پادىشاھلىقنىڭ چىگىنە. تاۋ ئۈستىدە ئايس كىتەكچى كۆپ كىشىلەر جىيەلدى. پادىشاھلار ئۆز كىشىلىرى، ئۆز ياقلىرى بىلەن «چىك» نىڭ ئايى ياغىنە ئورنىلاشدىلار. جانىبۇ ياقلىرى شاد ئايدىلەر. ئالار ئۆزلىرىنىڭ دىنيادە تېگىدەشى بولماغان تېمىرچى جانىبونىڭ ئۈستىن

ئاسكەندەر ياڭدان قىلچى ئالدىدە ۋاق كىسە كىلرگە سىندىرغىلاپ ەتتى. شۇندىن سوڭ ئول ئاينىدە بىر كىشى يىبەرۋەتچە تۇتاشدىن ئاينىدە ئاشلىدى. شۇ ۋاقىت ئچىدە ئول سارغايۇب، يابغۇب ەتتى. ئاينىدە ئۆتۈگە باش ئۈستىدە كۈتەرۈب يىلپىراپ تۇرغان قىلچى ئالۇب چىقتى. — مۇنە، دى، سىزگە قاچ!

بەھرەم قىلچى ئالدى. سابىدىن تۇتۇ بىلەن ئول ئويغە قالدى، بىرنى ئۆتۈرگە بىلەپچە يىراققە قاراپ تۇردى.

ئاسكەندەر قىلچى تارتۇپ ئالدىدە زور تېمىر تۈندە كەچەتچى. تۈندە كەچەتچىگە يارلۇپ كىتتى. قىلچىنىڭ يۈزى ئچىلغان، يىلپىراغان ئۈستىلىگە بولدى. شۇندىن سوڭ ئالار ئوللاپ سارقىنىڭ جۇنى، ئاغۇب تۇرغان سوغە تاشلايدىلار. قىلچى جۇن تۇبىن، جۇن يىن ئچىك چىكلى كىسە، شۇلاي ۋاق بۇ تۇرگەك جۇنلارنى دە كىسۈپ

چغووينه اشانلار ايدى. چونكه جانبو آلدنده بهرم او يماق كېك كنه ايدى.

الياس پادشاه، صبر، عقللى خانبيكهسى، ئوزينىڭ يارلارى بلەن نى بولاچىن قورقوب كوتە ايدى. بهرم ياننده اسكندر هم باشقە شاگردلردە طۇرالار ايدى.

جانبو صنار ئوچون اشلەگان كىيىمىندە آقرىغىنە آتلاب تاو بىتلەوينە مىندى دە قولن قولغە قوشىدروب تاشقە اوپۇردى. آنىڭ آر-تىندىن: ياشاسون بىزنىڭ باطرمىز جانبو، ياشاسون دنيادە تىنگەشى بولماغان ھىرچىمىز! - دىب قىچقىردىلار. جانبو چىتىدىن قاراغاندە آدمگە اوشامى، بىر كىيەن توسلى طۇرا ايدى. شوندىن سوڭ بهرم دە قىچىن قولغە آلوب آقرىغىنە تاو بىتلەوينە مىنوب جانبو قارشىنە باروب طوقتادى. جانبو بهرمەنى كورگاچ قىچىروب كىلوب يىبەردى: «مۇنە بىر قورچاق آلدەمە كىلوب باسدى» دىدى.

چىتدە طۇرۇچى جانبۇ پادشاسى ھىم كىشىلىرى دە بو كۇرەشنى اوينغەغىنە ساناب بهرمەدىن كۈلەر ايدى. الياس پادشا طىنچ، سالىقون قان بلەن طۇرا ايدى. اول ئەيتە ايدى:

— علم قارا كوچىدىن قوتلىرەك بولورغە تىيىش. عقلى، ھىرى بار كىشى نىتىدى زور پهلوان بلەن دە كۈرەشورگە جىرئت ايتە آلا... شولاي بولغاچ، بالام، اسكندر، سىن قورقما. ايدەشلىرگە دە شولاي ئەيت... بهرم جىگەر، بىز بەيرەم ايتەرمىز. دىدى.

خاق ايكى باطردىن كوزن آلمى ايدى... بهرم جانبوغە قارادى دە:

— كۈلە، ماقتانمە، جانبو، ئەلىگە ايرتەرەك. سىن مىڭا چابارغە ايرىك بىر. شوندىن ياخشىسى

بولماس، دىدى. جانبو اورنىدىن دە قوزغالمايدى. قىچىروب:

— چابوب قارا! - دىدى.

بهرم قىچىن يوغارى كۈتەروب بىر مرتبە سىلتەندى. آنىڭ باشى ئۈستىدىن يەشەن يەشەنە. گان توسلى بولدى. اول اوڭدىن صولغە بىر مرتبە قىچىن تارتىوب يىبەردى، قىزغان تىمىرنى صوغە سالغان توسلى، چىش ايتوب كىتدى. باشقە بىر نەرسە بولمايدى. جانبو اورنىدىن ھىچ قوزغالمايچە او-لگىچە اوپۇروب طۇردى، تىك آنىڭ يوزى گىنە بىر آز آغاروب كىتدى.

— سىن جانبو بىر نەرسە سىزە سىڭمى؟ دىدى بهرم.

— قىزغان تىمىر قاغلىغان توسلى گىنە بولدى، باشقە بىر نەرسە دە يوق.

— سىلكن، جانبو، قوزغال اورنىگىدىن!

جانبو قوزغالدى، شوندىن اوق آنىڭ بىلىدىن يوغارى ياغى تىكە تاودىن تەگەرەب يىلغاغە باروب تۇشدى. گەۋدەسىنىڭ قالغان ياغى تاو ئۈستىدە قوزغالمايچە قالدى. مۇنى كورگاچ، جانبو ياقلىرى قورقۇشوب قاچارغە طۇتىندىلار. باطر ياقلىرى «اورا» قىچىروب بهرم يانىنە جىيىلىدىلار، آنى باطر قالووى بلەن قۇتلىرغە طۇتىندىلار. پادشاه الياس ھىم خانبيكە آڭار بولەكلىر بىردىلىر. اسكندر بىر سوز ئەيتىمىچە قاراپ طۇردى. خلىق بهرمەنى ماقتى، آنىڭ ھىرى حقىدە تماشاغە قالوب سويلى. اسكندر تىمىرچى آلاچىغىدە تۇنلر يوقلامىچە قىچى ياساوى حقىدە اويلى.

اول ايلنىڭ ايسىن كىتەرلىك بىر زور اشلىرگە تىلەگان ايدى. حاضىر آنىڭ آنا-آناسى ھىم بۇتۇن ايل بهرمەنى ماقتىلار. قىچى اسكندر-

بر سوزده ئەيتىمەدى. اسكندر كوب اوپلاغا.
 ندىن صوڭ ئوزىنە ئوزى؛
 — مېن قىلچ يىصادم، مېن بابالارنىڭ بالاسى
 بولورلىق عىجب بىر اش اشلەدم. مېڭا شول
 يىتە، آنڭ ئوچون تەسەلەر كەنى ماقتاسونلار.
 مېنىم ئوچون بارىبىز... شولايىدە...
 (پەلوان ھىكايەلەرنىدىن)

ش.۱.

زور خطا.

ھىكايە

آچو قاتش قايغۇسىدىن قاينى اوزى...
 چداشالمى تېشلىرىدە قايرى ايدى.
 اويناتقلاپ قومسىز كوزن آندە - موندە
 تۇشەر اوچون اوڭغاي اورن سايلى ايدى.
 يالغزباش شوندە اول غيرت اورغان صوڭ،
 بايتاقغىنە شول اورندە اولطرغان صوڭ،
 قوزغالدى اول آقرىغىنە؛ نىچك اورلاو
 طورندە شول اورندە كوب اوى قرغان صوڭ.
 ايرىنۇبكنە، آقرىغىنە قوزغالدى دە،
 قارشوسىندە طۇرغان اۋىگە كوز سالىدى دە،
 آقرن آتلاپ، باطرلانوۋ آلفە كىتىدى.
 ئللە نىلر سويلى، سويلى اوز آلدىنە.
 اوتۇب كىتىدى كوب كىبەنلر قارشوسىدىن،
 سىكروب اوتىدى بيوك قويما آشاسىدىن،
 منوب كىتىدى برەوسىنىڭ لاپاسىنە
 آشنا كىتوب آرت ياقىدەغى باقچەسىدىن.
 آچى - آچى جىللر ايسوب دولى ايدى،
 اچىدە نىندى حيوانلاردىر صولى ايدى.

نكى. آنڭ ھقندە بر سوز ئەيتوچى دە يوق.
 اسكندرنىڭ اچى پوشا باشلادى. تىرە ياغىنە
 قاراندى. برگنە كىشى دە پادشاھ قارشىنە كىلوب
 — پادشاھم سلطانم! جانېۋنى كىسكان قىلچى
 سىنىڭ اوڭلىك ياسادى بىت. بوكونىكى شادلىق
 بەيرەمىز آنڭ ھىرى آرقاسىندە بولدى، دىب

I
 قش كۈنىدە، آچى بوران ارغىغاندە
 قىر بويىچە بورا بوراب سىزىغاندە
 تون ياغىدىن ايسكەن جىللر بار حيواننى
 •مىجىتىسىز سالىقونىدە طوڭدىرغاندە.
 قورقۇچەن آولاق چاقىدە آقشامدىن صوڭ،
 كون باتشقى قوياش كىتوب باتقاندىن صوڭ
 آزىق ئىزلەپ يولغە چىقىدى بىر آچ بورى،
 ھەمە كىشى يال ايتەرگە ياتقاندىن صوڭ.
 اورمان چىققاچ ياق ياغىنە قاراندى دە،
 دشمان فلان بولماسون دىب آراندى دە (*)
 طورلاب كىتىدى كورنوب طۇرغان آولغە اول
 كوزگە تۇرتىسەڭ كورنمەسلىك قاراڭغىدە.
 اوتىدى بورى جەيىلوب ياتقان كىڭ قىرلاردىن.
 قار ئۇيولگان كوب اويلاردىن، جىغىرلاردىن،
 كىلوب جىتىدى كوزلەپ كىلگان زور آولغە
 اوطىردى اول ياقىن يىرگە اندىرلاردىن.

(*) ئىزلەندى.

بتون اول قزغانۇرلىق حالگە كىلگان.

قايا باقىما، آندە اتلر اولى ايدى.

بورى منگان لاپاص باشى سالام ايدى،

آستينە تىك چېق - چابوق سالغان ايدى.

ئوزەتمەگان، يا گارتىماغان، تازارتىماغان...

بابايلاردىن قالغان كىلوش قالغان ايدى.

قازى - قازى سالام صوزوب ايشولگاچدىن،

توشىر اوچون زوروق تيشىك تيشولگاچدىن.

بار كوچينە اچكە اوزن آندى بورى،

اچدىن جلى، تەملى، تاتلى ايس كىلگاچدىن.

بار سارقىلار برگە شوندى چاتدىن چاتقە

برىسى قورقوب ايكنچىدىن، قاچقان چاقىدە،

ئەلەكتردى بورى باباڭ بر بەرەننى،

آشقىدى تىز اوز ايللىرى ياتقان ياققە.

تىز - تىزگنە بو يىرلردىن صىزىق بولدى؛

آولاق يىزگە باروب جىتوب طنىق بولدى.

تىزىرەك ايلتوب ياش بەرەننى اوز ئىينە

شول يىرلردە آڭار بر اش قىلمىق بولدى.

سىكرگاندى قۇيىمادىن شول ايسەب بل،

آرتدىن كىلوب نى نەرسەدر كىسەككە،

قۇيرىغىدىن آلوب صوقدى باغاناغە،

يامان قىلوب قىناودىن دە كوسەك بل.

آبىرادى، تاڭغە قالدى آڭى كىتدى

اچقىدىدە آوا - تونە بەرەن كىتدى.

تۇن بوينچە يوروب، تورلى محىت كوروب

تابقان مالى كوز كورەتە ئەرەم كىتدى.

آچولاندى شوندى، ئەيتو مەكىن توگل...

كوزلر حاضر يانغان اوندىن هېچ كىم توگل.

اتنى كورگاچ قارشوسىندە، غىرىت اوردى؛

«بلىمىسكىمى، مىكا هېچ بر كم نىڭ توگل!...»

دشمان دە بىك كۇچسىز توگل، ئۆركە طۇرغان،

بر قىچقروب حاضر قورقو كرنە طۇرغان؛

كوكرەك كىرگان حاضر توسلى ھەمەسىنە...

آچولانغان، تىگەنەك كوك تۆكلر طۇرغان.

بىزنىڭ باطر بر قورقندى، بر شادلاندى،

بار كۇچ بلەن بىتسىز دشمانغە تاشلاندى.

شولاي ايكى كۇچلى دشمان آراسىندە

ياخشوققە قانلى صوغىشلار باشلاندى.

شول مېنوتدوق اش كوررگە كىرەك ساناب،

نى بولسىدە دشماننى كوچلىرەك ساناب.

دشمان بىزنىڭ بو باطرنى قاغى بەردى،

شغر - شاغر شغىردادى سۇيەك ساباق.

اش چىقمادى بورىنىڭ يۇرەك سوندى

جىگەرەم دىب تەب طۇرغان تەك سوندى.

ايسدىن چىقدى مال قايقوسى، باش قايقوسى،

آلغە قويوب، ساو قۇتلىق بلە كوندى.

قارامىچە آچى جىللىر، قار، بورانغە.

ساو قالسون دىب. بارى باش، قايقىرغانغە.

اچقىنچادە قاچدى تىزىرەك چابا - چابا

قزغانچ كۇي، كۇيلەب طۇرغان قار اورمانغە.

بلەسىزى بو يورتلارنى، بو كم نېكى؟

- بولار باردە بو آولنىڭ بر باينقى.

شول آولنىڭ چىتىندە كى تىگرمەنن

طۇتا طۇرغان تىگرمەنچى بىكباونقى.

كىچە بىكباو تىگرمەندىن قايتقان ايدى.

اشن اشەب ترلكلرن يابقان ايدى.

طنچ ايدى آننىڭ كوگل قورقنىچدىن.

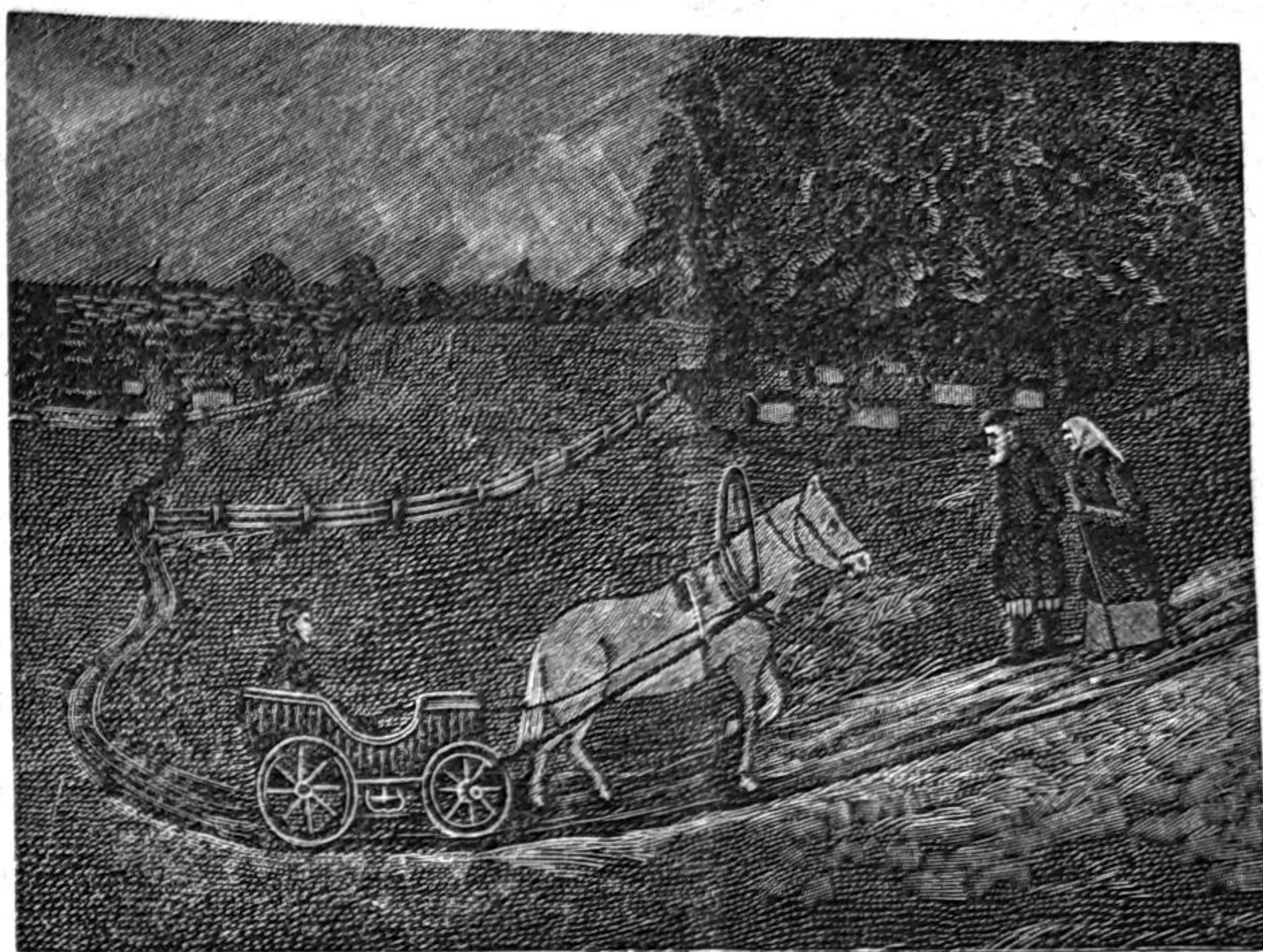
يۇرط اچىندە كۇچلى «سارباي» ياتقان ايدى.

باطر دشمال جىگاڭگاچدىن شادلاندى اول.

ئەلە نىندى شادلىق بلەن قابلاندى اول.

سۇيەر ايندى بىكباو آنى موندىن آرى،

بو اش بلەن حاضر نىندى آفلاندى اول!...

ياردەمچىسىز قالغان قارت بلەن فارچى.

بارا ايدى تاغن چابوب باقچە ياقغە،

«بەرەن مسكين ئولمىمى، جان چقمىمى؟» دىب.

II

صزلۇبقنە آصل، ماتور تاڭ آتقاندە،

كون چغش ياق تاڭ كىلگانن آڭلاتقاندە،

كوندەگىچە بىكباو طۇروب طىشقە چقدى،

تاڭ ئەتەچى تاڭنى قۇطلاپ ياڭراتقاندە.

ايشك ياندە «سارباي» آنى قارشولادى.

قۇط چغارلق تاوش بلەن قانسولادى (*)

آنڭ موندى قۇطروينە ايسى كىتوب،

بىكباو آنى آزاراقغە يارصوب آلدى.

طرتامادى، تاياق بلەن ئركتسەدە،

كىلوب قاراب، آچق چراى بىلگرتسەدە،

طوقتامادى اچ پشوروب اولاوندىن.

آچققاندر، ديوب آشلار بىردرسەدە.

صيينە ايدى «سارباي» كىلوب خواجەسيىنە،

چغا ايدى بر آرتينە، بر قارشينە.

(*) شگشۇدى.

اوزگەردى اول، قايچان بەرەن حالن كوردى.

قارشوسندە عذابدە ياتقانن كوردى،

نيچە طشندىن ياراستندىن بختسىزنىڭ

قار ئۇستينە قزل قان آققانن كوردى.

ئىللە نيچك يۇرەك يارصوب اوز آلدينە،

بختسىزنى چىكندن آشوب قزغاندىدە،

اولادى اول قزغانىچ بر تاوش بلەن،

ئەرنوب ئەرنوب جغلاديدە، صزلانديدە.

اولادى اول آلدە دشمان كورگان توسلى

ئەللە نيندى قايغو، زارلار سىزگان توسلى،

«قرتقارسامدە دشمانىڭدن، ساوقالماغاچ،

قايدە ايندى مىڭا شادلىق!»، دىگان توسلى.

چابا ايدى يۇرط بوينچە قۇتورغان كوك،

بەيلەب قويغان باولارندىن قۇتلغان كوك،

بىكباووينە بار اشلرن آڭلاتماقچى،

اولاب يامان دشمانندىن طۇتولغان كوك.

بارا ايدى ايشك يانغە «يوقلىمى؟» دىب،

«ئەللە اويواو طۇرۇب بىكباوچقمىمى؟» دىب،

III

خواجە چقدى كىرەكلرنى ازلهگچدن،
 باصوب طۇردى آزرارق اتن كوزلهگچدن.
 قولندەغى ملطق بلەن جىر سلاكتدى،
 طورلابقنە كوكرەگىنە تزلەگچدن.
 «بدبخت!» دى: ايندى اۇنغە سىمردەگمى؟
 تاماق طوققە، يولدىن يازوب تىلردگمى؟
 تاتلى تاماق، تۇرلى تەلەب، تۇرلى دن صوڭ،
 يەش بەرەننىڭ يەش سۇيەگن كىمردگمى؟
 ف بورناشقى.

ايسكى زماندە نىندى كىتابلار بولغان.

كېيى، حرفلردن دە اوزىڭ تەلەگان سوزلرنى ياساب بولادى.
 بۇرۇنقى زمان كىشىلىرى، حاضر بىز يازغان كېيى كاغزگە قلم وقەرنەش بلەن يازماغانلار. اول زماندە ئەلى كاغز اوزى دە بولماغان. آلار يازولارن تاشلارغە، عبادتخانىە وسراى ديوار-لار يەنە كىسوب يا كە صزوب ياساغانلار. عالەملر بۇرۇنقى زمان كىشىلىرىنىڭ يازوب قالد رغان يازولارن آڭلار اۇچۇن، بىك اۇزاق وبىك كوب طرشقانلار. صۇڭرە آلار اول ياز-ولارنىڭ بىك كوبىسن بىلگانلر، آڭلاغانلار. اوقوغانلار هم آلارنى باشقە كىشىلرگە دە بىلر-گانلر.

عالەملر مىسردەغى بۇرۇنقى زماندىن قالغان اهرام، قىبر وعبادتخانىە ديوارلاينە شوندى علا-مىتلر بلەن يازلغان بىك كوب حكاىەلرنى اوقوب

كىتە ايدى اتولغان اوق كىك تاغن.
 بەرەن يانغە، بىكباونىڭ آرت باقچەسىنە.
 بەرەن حالن خواجە كورگاچ شادلاندى اول.
 (خواجە آلدندە دىمەك حاضر آقلاندى اول...)
 «بلەسنمى، قوتقاردم بىت!» دىگان توسلى.
 سۇيەنە - سۇيەنە بىكباوينە تاشلاندى اول.
 بەرەننىڭ يامان حالن خواجە كوردى.
 اول طورىدە ئەللە نىندى اويغە كردى.
 سارباى قالدى ھەمان كۆتۈب ايشىك يانندە؛
 سوز دەشمىچە، بىكباو تاغن اويگە كردى.

بىك بۇرۇنقى زماندە اوق كىشىلر يازو يازا بىلگانلر. يەنى تۇرلى بىلگىلر صزوب بولسەدە، اوزلارنىڭ اويلاغان اويلارن وتلە-كلرن باشقەلارغە دە بىلرە آلاغانلار. ايسكى زمان يازووندى، حاضرگى زماندەغى كېيى حرف وسو-زلر بولماغان. سوز اورنىنە تۇرلى نەرسە شكىللىرى ياصاب كورسەتكىلر. مىثلا: اوق رسمى صوغىشنى؛ ات رسمى صداقت وطوغرىلىقنى بىلدىرگان. صۇڭرە رسم واشكال اورنىنە باشقە تامغا آلاغانلار. ھەر بىر تامغا بىر بۇتۇن سوزنى بىلدىرگان. ھەر بىر خەلقنىڭ اوزىنە مىصوص تامغالا-رى بولغان. طۇرا - بارا كوب يىللار اوزغاچ الفبا اويلاپ چىقارغانلار. الفبادەغى ھەر بىر حرف سۇيەلەشە طۇرغان سوزلردەگى تاوشلارنىڭ بىرسىنەگە علامەت بولوب يۇرىدىر. آيرىم تاو-شلاردن تەلەگان سوزىگىنى تۇزو مەكىن بولغان

ئەللە نىچە تۇرلى خەلقنىڭ تارىخلارنى بىلگەنلەر. ايسكى شەرلرنىڭ خرابەلارندىن ئەللە نىندى علامىلر بلەن چووارلانوب بىتكەن بالچق تال-قتالار تابلغان. طرشا طۇرغاچ عالمىر اول علامىلرنى دە بىلگەنلەر. بو علامىلر بلەن حكايەلر، شعرلر، تارىخلار و تۇرلى فنلر يازغان بولغانلار. ايسكى زماندە شوندى بالچق كىتابلاردىن زور-زور كىتبخانەلر تۇزۇگانلر. اوقوچىلار بو كىتبخانەلرگە كىلوب كىرەكلى كىتابلارنى ھەر وقت اوقى آلغانلار. لىكن آلار اول كىتابلارنى اۇيلرىنە كىنە آلوب كىتە آلماغانلار. شولاي ايتوب، كىتىلر بىك ايسكى زماندىن بىزلى بىلمى ومعرفىلى بولونى ھەر وقت تەلگەنلر ھم اوقورغەدە بىك ياراتقانلار. لىكن اول زماندە كىتابلار بىك آز وبىك قىمەت ھم يۇرتۇرگەدە بىك آور وبىك اوڭغايىسز بولغانلار.

پاپىروس كاغزىنە ايكى ئىلك يازاباشلاوچىلار مىصرلىلار بولغان؛ آلارنىڭ سازلىق يىرلىرىدە اوسە طۇرغان «پاپىروس» اسملى بىر اوسملىكلرى بار ايكەن. آلار بو اوسملىكنىڭ اوزەگىن يوقا وياسسى ايتوب، اوزۇن اوزۇن تىلەرگە تىلگەلەگانلردە، آلارنى قۇياشقا قويوب كىبىرگانلر. بو تىلەر كىبىكچ بىك نىق وبىك قاتى بولغانلار. آلارغا كاغزغا يازغان كىبى اوڭ يازوب بولغان. بو پاپىروس كاغزى بالچق واغاچ تاقىتالارغا قاراغاندە بىر آز اوڭغايلاق و آرزاق نراق بولسەدە، ھەمان ئەلى بىك قىمەت بولغان. پاپىروس اوسملىگى اوڭماغان يىللاردە آنىڭ بەھاسى بىگىرەك كوتەرلىگان. اول زماندە پاپىروس كاغزىنە يازوب بىك تىز تارالاباشلاب، مىصردىن يونانىستانغا ھەر وما ايللرىنە كوچكان.

اول زماننىڭ پاپىروسقا يازغان قول يازمالارى بىزنىڭ ھازىرگى كىتابلارغا بىردە اوخشاشماغانلار، يازوچى اۇزۇن پاپىروسنىڭ بىر ياغىنە قىسقا-قىسقا يوللارغا يازغاندە، آنىڭ ايكىنچى ياغىن يازمى اق كۆيى قالدىرغان. پاپىروسنىڭ بىر تىلەن يازوب طوطرغاچ، آڭكار ايكىنچى تىلەن يابشىدىرغان. شولاي ايتوب قاي بىر خط و ياز-ولارنىڭ اۇزۇنلىقى ئەللە نىچە شەر آرشىن، ھتى ئەللە نىچە شەر سارژىن بولغان. يازولارنى بىترگاچ، آنى اچىنە اوقلاو قويوب تۇرگانلر. بو تۇرگەك بىك يىوان وبىك زور بولغان. آنى قابىقچلى تارتماغە سالوب اۇستىنە اثرنىڭ اسمەن يازوب قويغانلار. كىرەك كىتبخانەلردە وكىرەك كىتاب كىتلىرىدە بولسون اوقوچى، پاپىروسنى سوتوب قارامىچە اوق كىتابنىڭ (اثرنىڭ) اسمەن كورگان. اول زماندە كىتاب كىبىتلىرى خەلقنىڭ ايكى سۇيگان اورنىلارى بولغان. آندە تۇرلى عالمىر، مىصنفلار وباشقا اوقو-چىلار ھەر وقت طولوب طۇرغانلار. ھەر بىر كىبىتدە بىر آز آچقە بىر وب اوقو ئوچۇن آيرىم بولىلەر بولغان.

بۇرۇنقى زماندە كىتاب يازا طۇرغان نەرسەنىڭ ايكىنچىسى «پىرغامىنت» بولغان؛ آنى ھىوان تىرىسىندىن ياساغانلار. پىرغامىنت پاپىروسقا قاراغاندە بىر آز قىمەت رەك بولسەدە، لىكن آڭا قاراغاندە بىك نىق وبىك اوڭغايلى بولغان ھەم آنىڭ ھەر ايكى ياغىنەدە يازغانلار. پىرغا-مىنتكە يازغان كىتابلار بىزنىڭ ھازىرگى كىتابلارمىز كىبى اوڭ تاباقلى بولغانلار. بىزنىڭ مىقدىس كىتابمىز كلام شىرىفىدە ھىزرت عثمان طرفىندىن اوّل شول پىرغامىنتكە يازغان.

لىكن بو پىرغامىنتكە يازغان كىتابلاردە

كۈچى بىتكەن. اش اشلى آلەمى. ايشەك قايردى،
يغلادى. ئلكە كۈچى بارىدە اوزىن ياراتقان
على بايغە رەنجىدى. آلاردىن شىقت، مەرھەمەت
اثرىنىڭ تەمەم كىسلەنگەن بىلگەچ، آچ كۈيىنچە
آلار كۈزىنە كۈرنۈپ، آلار تىرەسىدە يۈررگە
غارلەنۈۈندىن، «بەرەم» آولىنە كىتە تۇرغان يول
بىلەن، باشىن اۋىگان، قۇلاقلىرى تۈبەنگە سا-
لپايتقان ھالەنچە آقۇرنىن آقۇرغە كىتتى. بىر آز
بارغاچدە يول ئۈستىدە ضعيف، كۈچسىز، چىرلى
بىر «ات» گە اوچرادى. طوقتادى.

اندن:

— اى بابا! چىركىنى؟ دىيىپ چىرىنىڭ سەبەبى
سورايدى.

ات تىرەن ايتوب سولاغاندىن سوڭ:

— آه! دىدى. مەن بىت قارتايدىم. قوتىم بىتتى.
آۋغە بارلىق كۈچىم يوق. ھازىر بىر نەرسە
طۇتا آلەيم. كۈرەسەڭ، نىندى ضعيف، نىندى
كۈچسىز ھالگە قالدىم. چىرىم شول قارتلىق
چىرىگەن. كۈچلىق ۋەقتە مەن قىرلى ايدىم. آ-
چىلىق ايتە تۇرغان ھەرم بار ايدى. اول چاقىدە
مەن قىرلى ايدىم. خوجەم ياندىن قالدۇرمى
سىلاب، سىپايقەنە يۈرتە ايدى. مەن كۈچىم
بىتكەچدە خوجەم «ئەرەم تاماق» دىيىپ آشارغەدە
بىرمى قودىدە چىقاردى. ايندى نىشلەرگە بىلىم.
نىچەك تاماغنەنى طويدىرىم اىكان؟
ايشەك:

— مەندە سىنىڭ كەبى قارتايغان، ھالدىن تايغان،
اشدىن چىققان، قارتلىغىم سەبەبلى خوجەم طرفىدىن
قۇلغان كىشى. مەن «بەرەم» آولىنە بارىغە
چىقىم. آندە موزىقەچىلىك ايتەچە كەن. ئەيدە
بىرگە بىرگە بارىق. مەن آندە موزىقەنىڭ قىللىرىن
سىزغاندە، سىن لائىلارنى باسارسەڭ. تاماق طو-
يدىرلىق اش تابارەن دىدى.

بۇ فەكر اتمەك خۇشەنە كىتتى. ايشەك كەن اوزىنە
چىن ايدىداش ساناب، بىرگەلەپ، جىتەكلەشۈپ
يول بويىنچە كىتتىلەر. بىر آز بارغاچدە، يول
بويىدە يۇنچوب، آروپ، يوقلاب ياتا تۇرغان
قارت پىسىگە اوچرادىلار. بۇ پىسى، ايشەك
بىلەن ات گە قاراغاندەدە كۈچسىز، آلارغە قارا-
غاندەدە ضعيف ايدى. پىسىنى بۇ قدر ضعيف
قىافتە كۈرۈ، ات بىلەن ايشەكنىڭ مەرھەمەت
ھىسلىرىن قوزغاتتى. آلار، آنى قىزغاندىلار.
ايشەك سۈزگە باشلاپ:

— ئەي مىيىق ايشەسى بەھادىر قاردەش! بۈندە
سىن نىشلىسىڭ؟ دىدى.
پىسى اوياندىدە آزغەنە باشىن قالىقتوب آلارغە
جواب بىردى:

— آه دوستلار! سىز مەن ھالە توشسەڭىز
نىشلەر ايدىڭىز، كەم بىلە نىلر قىلور ايدىڭىز
اىكان؟... كۈرەسىز، مەن بىك قارتايدىم،
ھالدىن تايىدىم. مەن بىرىنچى ذوقم قازان ھەم
تابىن ئەيلەنەسىدە يۈرۈ ايدى. طىققانلارنى
آولاغان ۋەقتە مەن خوجەمە بىك قىرلى ايدىم.
اينى يىلى، يۈمشاق اورۇنلاردە مەن ياتا ايدىم.
مەن مەن قارتايوب ھالدىن تايغاچ، طىققانلار
طۇتا آلەمى باشلاغاچدە، يۈرتىدىن قۇوب چىقاردى.
مەن بۈندى طۇرمىشقا ئۈرەنمەگان. سىز مىكە
بىر كىكەش بىرگىز. ايندى مەن نىچەك دۇنيادە
طۇرىم.

ايشەك بىلەن ات:

— بۈدە، سىنىڭ كەبى قارتلىغىم سەبەبلى خوجەم
لارمىزدىن قۇلغان كىشىلەر. قايرىمە! ئەيدە بىزنىڭ
بىلەن. «بەرەم» آولىنە موزىقەچىلىق ايتەرگە
بارامىز. سىندە موزىقەچىلىق ايتە آلسەڭ
تاماڭنى طويار. دىدىلەر.

بۇ فەكرنى پىسى ياراتتى. بىرگەلەپ كىتتىلەر.

بىر آزارغاچ دە، بىك قالۇن تاۋش بلەن قىچقروب
ياتقان ئەتەچ گە اوچرادىلار.
ايشەك:

— نىچون بوقدر قاتى، ئوزلكسىز قىچقىرىشنىڭ
دەپ، ئەتەچدىن سورادى.
ئەتەچ:

— بىزنىڭ خىدمەتچى خاتون ايرتوك كرلر
ئەلەرگە چىققان. مېن قۇياش چىغۇون كۈتۈپ
يورى ايدىم. ايندى اول مىكا برەر تۇرلى
شادلىق خبرى سويلەر دىپ طۇرغاندە، ايرتەگە
سېنى صوياچاقلار، سېنى شولپادە پىشروب
آشاياچاقلار. چونكە سېن قارتايغانسىڭ. خوجە
خاتونى قارت ئەتەچنى ايندى صويارغە كىرەك
دىپ سويلەدى، دىدى. آه! نىقدر قورقىم.
دىمەك مېن ايرتەگە كىسلەم. يوق. بوبولمى.
مېن كىسلورگە تەلەمىم. شونىڭ ئۈچۈن بتون
قۇتم بلەن ئوزلكسىز قىچقىرىم. ھەم قىچقىرىم.
مېن قارتايماغانمى كورسونلر.
ايشەك:

— ئەي مىسكىن! سېن قىچقىرىپقە آلارنىڭ
طۇزاغىدىن قۇتلا آلماسسىڭ. آلار شولاي.
قارتلارنىڭ آلار قاشىندە بر تىنلىك دە قىرلىرى
يوق. بىزدە سېنىڭ كېيى، بىلكە سېنىدىن دە نىغراق
قارتلار. بىزدە خوجەلارمىز طرفىدىن قوۋولغان
كىشىلر. ئەيدە بىزنىڭ بلەن. «برەم» آولىنە
بارىق. بىز آندە موزىقەچىلىق ايتەچكىز.
سىزنىڭ دە تاۋشكىز ماتور ھەم قۇتلى كۆرنە. بىز
موزىقە اوينىغاندە سىز كۈچلى تاۋشكىز بلان
جرلارسىز، دىدى.

ئەتەچ بوفكرنى ياراندى. تىزگنە جىيىندە
برگەلەپ يولغە چىقىدىلار. لىكن «برەم» آولى
يراق بولغانغە، بوكىچنى يول ئۈستىدە اورماندە
اونكازىرگە تېۋىشلى بولدى. ايشەك بلەن ات
اوزلىرىنە يوقلار ئۈچۈن جايلى اورن ايتوب،

بىر زور، قارت، ناراط آغاچىنىڭ تۈبىن سايلا-
دىلار. پىسى بلەن ئەتەچ يوغارى، آغاچنىڭ
بوتاقلىرىنە منوب يوقلارغە بولدىلار. ئەتەچ،
تېرە ياقىدە نىلر بارن قارار اوچون ناراط
آغاچنىڭ ايك يوغارى باشىنە اوق مىنگان
ايدى. يىراق توگىل، بر ياقىلىق كوردى.
آشغوب تۇشىدىدە، ياقىغىنە يىردە ياقىلىق كور-
گانن سويلەدى.
ايشەك:

— ياقىلىق بولسە آندە اۋىدە بولور، آندە
كىشىلردە بولور. آلاى بولسە بىز بونىدە يوقلاب
ياتمىق، شونىدە بارىق، نىدە بولسە، بىزنىڭ
اشمىزگە يارى طۇرغان بر نەرسە تابار بىز.
ات:

— كىشى بولغان يىردە سۈيەك كىسەكلىرى
بولاطۇرغان دىدىدە، ئەيدە كىز دىپ آلدانوق
كىتەرگە حاضرلەندى. بارسىدە بارونى
مىقول كوردىلر. ھەم ياقىلىق كورنگان ياقىقە
كىتىدىلر.

بىر آزارغاچدە قارشىلارنىدە غايت ياخشى
ايتوب ياقىرتىلغان بر اۋىگە اوچرادىلار... بو
اۋى قاراقلارنىڭ كىچىن پىشروب ياتا طۇرغان
اورنلارى ايدى.
ايشەك تەرەزەگە ياقىراق كىلۈپ اچىك
قارادى.
ئەتەچ:

— نى بار؟ نى كوردىك؟ برەر نەرسە يوقمى؟
ايشەك قۇلاقلارنى سىلىكتوب:

— مەن نەرسە كوردىم، بر اوستال، اوستال
تۇستىدە ياخشى آشاملىقلار. تېرەيونىدە كىشىلر
تىزلىشوب اوطۇرغانلار، صىلانلار. آخ! بو
اوستال ياتىدە بىز بولسەق ايدى.

دورنىسى برگە جىيىلىدىلار: اوستال تېرە-
سىدىن، بو كىشىلرنى نىچىك قوبۇپ يىبەرۈ

ДѢТСКІЙ ЖУРНАЛЪ

БАЛАЛАРЪ-ДУНЬЯСИ

صحيفة

t.me/sehifeleribiz

u.u8686@gmail.com

Условія подписки съ доставкой:

За годъ 5 р., на 6 мѣс. 3 р., на 3 мѣс. 1 р. 75 к.

بالالار دنيا سينه

مشتري قبول ايتله.

بهاسی: يلغه ۵ صوم؛ آلتی آيغه ۳ صوم. اوچ آيغه ۱ صوم ۷۵ تين.

بالالار دنيا سی تو بهنده گی پر وغرام بلهن چغوب دوام ایتله چکدر.

۱ — ماتور هم جیگل تلده یازغان علمی، فنی، ادبی، تاریخی هم دینی حکایه لر.

۲ — بالالار تلنده یازغان شعر و پائیمالار.

۳ — حیوانلار، معدنه لر، ئوله نلر، چه چه کلر، قوشلار طورسندده بالالار آشکلارلق قسقه ایتوب یازغان مقاله لر.

۴ — ملتیزده بار و بولوب ئوتکان ادیب، شاعر، عالم، محررلر بزنک هم باشقه چه ملتیزگه خدمتلی تیگان بیوک ذاتلار بزنک ترجمه حاللری، رسملری بلهن.

۵ — بالالارنک ذهنلرن آچارلق سؤاللار هم باش و اتقچلار.

بالالار دنيا سی صوگهی معروف بر املا بلهن آلوب بارلورغه طرشلا چاقدر.

حاضرگه صوغش وقتنده آيغه بر چغوب، صوغش طوقتالو بلهن ایکی ایتله چک.

«بالالار دنيا سی» اداره سندن بالالار ادبیاتنه دائر کتابلار نشر ایتلوب طوراچق

بولغانغه، یازوچیلاردن، اول طورده یازغان نهرسه لری بولسه «بالالار دنيا سی»

اداره سینه یبه رولون اوتنه مز. یاخشی تابلغانلاری آلوب تیوشلی قلم حق

بیروگاندین صوگه نشر ایتله طورر.

ناشر و مسئول محرری: یعقوب خلیلی.

آدرس: Казань, редакция „Сюем - Бика,, для Балаларъ - Дуньяси.

بهاسی بره مله ۵♦ تين.